

PŘÍSPĚVEK K OTÁZCE TZV. PŘIČLENĚNÍ V MÍSTNÍCH NÁŘEČÍCH¹

(Na vlastním nářečním materiálu ze severovýchodní Moravy)

ANTONÍN VAŠEK (Brno)

Nářeční projevy, zvláště delší, vyznačují se četnými anakoluty, rozmanitými vložkami, juxtapozicemi, větami do té či oné míry eliptickými, neuvozenou přímou řečí v projevech situačně druhotných etc. Přítomnost těchto jevů je dána samou podstatou místního nářečí: Jednak tím, že místní nářečí je povýtce jazyk mluvený a ten — vzhledem ke svému specifickému úkonu a ke své těsné spojitosti se situací jazykového projevu i jeho adresátem, posluchačem — má své vlastní zvyklosti, svou vlastní realizaci vnitřních zákonitostí národního jazyka. Zejména jsou však tyto nepravidelnosti větné stavby dány tím, že místní nářečí je co do rozsahu dorozumivacího úkonu nižší strukturální útvar národního jazyka vedle jazyka spisovného jako útvaru vyššího. Místní nářečí není proto tolik poutáno přísnými kodifikačními předpisy a pravidly jako čeština spisovná a jeho dnešní stav, jak známo, představuje poslední vývojový stupeň našeho národního jazyka, vyvinuvší se do značné míry spontánně, bez regulujících a ztvárňujících zásahů, jimiž jazykovědci soustavně usměrňují vývoj jazyka spisovného.

K oněm rozmanitým syntaktickým zvláštnostem a nepravidelnostem dochází v nářečních projevech proto, že prostý lidový mluvčí je v nich nejednou myšlenkově značně roztěkaný. Ve svém jazykovém povědomí nemá dostatek zřetelných větných modelů, jak je známe z projevů spisovných, zvláště psaných. Svě projevy, zejména delší, nikterak pečlivě nebuduje; častěji v nich postupně vyjadřuje jednotlivé pojmy a myšlenky, tak jak mu právě napadají.² Z hlediska dialektologického není ovšem vhodné ani správné označovat všechny výše zmíněné syntaktické útvary jako zvláštnosti. Kdežto v mluvnicích spisovného jazyka se o nich často souborně pojednává jako o zvláštnostech a nepravidelnostech větné stavby a právem jsou považovány za jevy příznakové, zvláštní, nejednou patologické, zde si musíme naopak uvědomit, že v místních nářečích běží o jevy zcela běžné, obvyklé a pravidlem o jevy strukturální, struktuře dialektu vlastní.

K výše uvedeným osobitým rysům nářeční skladby náleží i jev v dialektologických

¹ Jde o výňatek z mé přednášky *O tzv. přičleňování v lidových nářečích*, přednesené na pracovní diskusi brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV dne 10/4 1959.

² Vzpomeňme bystrého postřehu Erbanova: „Prostý člověk... nerad větu staví, rád ji jen nastavuje“ (Karel Erban, *Parataxe v řeči lidové*, Naše řeč XX, s. 176).

monografiích dosud zhusta opomíjený, tzv. přičlenění.³ Je to dodatečné, popauzové připojení věty nebo větného členu k větě předcházející, myšlenkově, mluvnicky i intonačně uzavřené, kterou přičleněný útvar nějak doplňuje, určuje, vysvětluje nebo zároveň i citově zabarvuje, a jež pro výrazné specifické znaky výstavby zvukové, gramatické i obsahové vzniklého větného celku nelze dobře ztotožnit s obvyklou formálně-obsahovou nebo i jen formální parataxí ani s jasně vyjádřenou hypotaxí. Je to zvláštní druh významově i formálně volného připojení. Větší volnost významového vztahu mezi oběma částmi větného celku vzniká tím, že mluvčí k myšlenkově již uzavřené výpovědi dodává jako na okraj nový fakt. Formální volnost přičlenění onoho útvaru je dána především výraznou, většinou koncovou pauzou, jejíž markantnost vyzvedává její neobvyklé postavení vzhledem k intonaci přičleněného útvaru (ten začíná stejnou intonací, jako kdyby následoval po pauze nekoncové). Např.: *tož dyž ňa zvěte toš přjdu. Al'e z mojú Zub.;*⁴ *a potem náz vagonyroval'i. A po štyryceťi člov'ekáý do vagóna Byn.;* *tož bača šel z hospody z Horňich Pasék. Ze Zemanem ze Starého Zubřýho Rož.;* *tata doněs'i f sobotu dycky peňize nejaké. Pokel sa nastav'il'i v hospođe na osm'ičku HBeč.;* *tož je tudy mlyjn na Bečv'i. V'igáncký DBeč.;* *a Toneg z Jozefem tam sa šl'i poďivat. L'ež mój Jan ne'e Zub.;* *a honem lavy ven, četnářkú sa zamětlo, vzala sa harmonyga a uš sa tančylo. Až do rána. Poky sa nesv'italo Vig.;* *a potem sa vyházalo fšecker ven. L'enošky, stoly ai lav'ice Vid.;* *ogařy hned lavu*

³ Termín přičlenění jsem utvořil podle slovenského „přičlenenie“, jehož u nás poprvé užil V. Blanár v článku *K otázkám slovenskej skladby*, Jazykovedný sborník SAV VI, Bratislava 1952, s. 53, a též ve studii *Větné přičlenenie*, dosud jediné to speciální práci věnované tomuto jevu u nás, *Jazykovedné štúdie I*, Bratislava 1956, s. 179–212. Fr. Trávníček hovoří ve své *Mluvnici spisovné češtiny II*, Praha 1951, s. 808 (v kapitole o členském spojení) o dodatečně vyjádřeném přístavkovém přívlastku, předmětu, doplňku a o přístavkovém příslovečném určení. Výkladem příčleněovacího spojení (větného) se dále zabývá *Souřadné souvětí J. Bauera*, Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české II, Praha 1961, s. 305–306, stať R. Mrázka v *Přiruční mluvnici pro Čechy II* (autoři J. Bauer–R. Mrázek–St. Žaža), Praha 1960, s. 200–202, a pojednání A. V. Isačenka s E. Sekaninovou v *Grammatike ruskogo jazyka dlja X–XI klassov obščedobrazovatel'nych škol* (autoři A. V. Isačenko–E. Sekaninová–V. Vágnerová), Bratislava 1955, s. 374. O spojivém členském přičlenění ve spis. češtině píše ve své diplomové práci *Spojivové spojování větných členů v nové češtině*, Brno 1960, seminaristka J. Bauera Jana Vaverková. — Z dialektologických prací všimá si přičlenění zatím jen J. Chloupek v rukopisné *Syntaxi východomoravských nářečí*, Brno 1957, s. 77, 146–149, a G. Horák v knize *Nářečí Pohorelejší*, Bratislava 1955, s. 128–129. — Otázkám přičlenění (ve spis. ruštině) věnovali se nemálo syntaktikové ruští a sovětští: K. S. Aksakov, A. M. Peškovskij, L. V. Šterba, V. V. Vinogradov, G. O. Vinokur, N. S. Pospělov, I. A. Popova, A. A. Potěbna, a konečně S. J. Krjučkov: *O prisojedinitel'nych svjazach v sovremennom ruskom jazyke*, Voprosy sintaksisa sovremennogo ruskogo jazyka, Moskva 1950, s. 397–411 (tam také starší literatura ruská a sovětská). O větném přičlenění pojednávají i autoři *Grammatiky ruskogo jazyka II*, 2 (vyd. AV SSSR), Moskva 1954, s. 257 n., 352–353 a 400–402.

⁴ Výklad zkratk citovaných obcí: Byn. = Bynina, DBeč. = Dolní Bečva, HBeč. = Horní Bečva, Hra. = Hrachovec, Hut. = Hutisko, Jas. = Jasenice, Krh. = Krhová, Vid. = Vidče, Vig. = Vigančice, VLh. Velká Lhota, Zub. = Zubří.

l'ebo níský stůl naprostřed izby a už náz mandl'oval'i. Jednu vedl'a druhéj Vig.

Podle toho, zda se přičleňuje celá věta nebo jen část věty, větný člen, můžeme mluvit o přičlenění větném nebo členském. Např.: *tata doněsl'i f sobotu dycky peňíze nejaké. Pokel' sa nastav'il'i v hospode na osm'ičku HBeč., matka sa nechčela vdávat. Byla vdovú Krh.; — g večěrku bysy sy móch přýdít. L'ebo tvoja (= manželka) Hra.; tož bača šel z hospody z Horňích Pasék. Ze Zemanem ze Starého Zubřýho Rož. Nezřídka se vztahuje k téže základní větě přičlenění členské i větné: toš šel sem na tú čekaná. Gvečeru. Koncem kv'etňa to bylo Jas.; nem'ěla sem času aňi sy g rodičom svoím dol'etel. Edem v nocy. A edem to trvalo aňi né štvrd' hodiny dómú VLh.*

Pokud jde o příčinu vzniku přičlenění, rozeznávám mezi oněmi nejrozmanitějšími jeho realizacemi tři základní typy. První z nich je přičlenění nemotivované, bezděčné, k němuž došlo tak, že mluvčí neměl na počátku promluvy ujasněnu její myšlenkovou perspektivu, jinak řečeno, nevěděl, co všechno řekne, a dodatečně k základní větě vypovídá nějaký nový fakt, protože z jeho subjektivního hlediska se mu jeví výpověď vyjádřená základní větou jako obsahově neúplná. Tento typ přičlenění je v místním nářečí velmi hojný a je strukturální. Např.: *g večěrku bysy sy móch přýdít. L'ebo tvoja Hra.; tož bača šel z hospody z Horňích Pasék. Ze Zemanem ze Starého Zubřýho Rož.; nem'ěla sem času aňi sy g rodičom svoím dol'etel. Edem v nocy. A edem to trvalo aňi ne štvrd' hodiny dómú VLh.*

Druhý typ přičlenění — výrazově často shodný s prvním — pronáší mluvčí rovněž bez počáteční znalosti myšlenkové perspektivy, je však motivován: Mluvčí podle chování posluchače poznal, že k náležitému pochopení základní věty je zapotřebí doplnit ji uvedením nového faktu. Dokladový materiál se může zčásti krýt, záleží tu jen na konkrétní situaci.

Třetí typ přičlenění vyslovuje mluvčí s jasnou větnou perspektivou a rovněž motivovaně, záměrně. Přičleněním chce zdůraznit pravdivost základní výpovědi nebo vyzvednout význam myšlenkového obsahu přičleňovaného útvaru. Běží tu veskrze o připojování útvarů dodávajících přičleňovacímu celku povahu vyjádření citově zabarveného. Také tento typ přičlenění je v nářečí bezpříznakový. *Tata doněsl'i f sobotu dycky peňíze nejaké. Pokel' sa nastav'il'i v hospode na osm'ičku HBeč.; a byl sem přy ních přy rodičoch 'až do tých třjadvacelí rokúch. Vydřel to! Rož.; to byly dvěry dřevené, ze záporú a m'ěly dřev'ené čepy, fčyl' sa to pov'ídá banty, a hrozňe vrzaly. To bylo m'ísto zvonka Hut.*

Přičlenění se vyskytuje také v jazyce spisovném, v něm se však chová podstatně jinak nežli v dialektu: liší se nejen frekvenčně (je značně řidší), nýbrž také, a to především, svým úkonem, funkčně. Ve spisovném jazyce (zejména psaném) jde o prostředek stylistický, u kterého vedle úkonu sdělného vystupuje výrazně do popředí funkce estetická; jednak dodává projevu hovorové podoby, a tím i lidovosti, jednak činí jazykový projev nějak afektivním. Možno také říci, že ve spisovném jazyce je to prostředek s platností aktualizací. Jen dosti zřídka se přičlenění vyskytuje ako výrazový prostředek sloužící přesnějšímu vyjadřování v pojednávacím nebo

výkladovém slohu. Ve spis. jazyce má přiřazení ovšem i jiné zařazení: jde o jev obvykle motivovaný, příznakový a většinou (tj. kromě užití ve stylu pojednávacím a výkladovém) nestrukturní.

V místním nářečí není tedy přiřazení nepravidelnost, syntaktická chyba, jev nenoremní (pokud arci nejde o individuální patologické nadměrné opakování větných členů nebo různých částí věty, kól nebo i celých vět). V zásadě je to pozůstatek starého způsobu vyjadřování, ve kterém se zřetelně obráží nižší vývojové stadium lidského myšlení.

Pro nedostatek času nebudu mluvit o jednotlivých výrazových prostředcích přiřazení v místních nářečích (zvukových, spojovacích výrazech ani o spojení asyndetickém); o výstavbě přiřezovacího celku z hlediska aktuálního členění větného a o vzájemných vztazích jednotlivých složek tohoto celku; o mluvnické stavbě přiřezovacího celku (tj. o rozmanitých mluvnických vztazích obou složek, o jejich formálním vyjádření ani o jejich frekvenčním poměru); o některých charakteristických jevech slovosledných a větosledných a o vymezení členského přiřazení od přiřazení kusé věty; o vztahu přiřazení a juxtaopozice, přiřazení a vět volně řaděných, přiřazení a vsuvky. Nemohu ani podat roztřídění, rozbor a charakteristiku sebraného vy-excerpovaného materiálu po stránce obsahové, ani podat výsledky zkoumání tzv. modalit přiřazení a řešení vztahu mezi oblastí noeticky a volně modalitní s oblastí modalitní citově, citovou.

Shrnuji: Místní nářečí se vyznačují množstvím různých forem spojování vět a větných členů, nezřídka odlišných od jazyka spisovného. Jednou z takových specifických forem je dodatkové připojování skladebného útvaru, pracovní zde nazývané přiřazení. Hranice mezi přiřazením a běžnou parataxi není vždy stejně výrazná, avšak některé osobité rysy jeho výstavby zvukové, gramatické i myšlenkové ukazují na poměrnou samostatnost tohoto jevu. Proti jazyku spisovnému, zvláště psanému, má přiřazení ve skladbě místních nářečí veskrze povahu strukturní. Svou aditivní povahou a obsahovou i formální volností spojení má blíže k běžné parataxi nežli k hypotaxi, i když nejednou vyjadřuje vztahy myšlenkové ryze podřadné (důvodový, účelový...). V takovém případě je také obsahová skloubenost obou jeho složek větší, určitější. U větného přiřazení běží jednak o obsahovou koordinaci obou složek — tím se blíží běžné parataxi —, jednak o vyjádření vztahu determinativního — tím se blíží obvyklému spojení hypotaktickému. Hodnocení, tj. syntaktické zařazení větného přiřazení je teoreticky možné dvojí: Jednak je můžeme pojímat jako zvláštní typ parataxe a hypotaxe, tedy mít vedle běžné parataxe a hypotaxe, jak ji známe z jazyka spisovného, zejména psaného, ještě parataxi a hypotaxi zvláštní, dodatkovou, přiřezovací. Toto hledisko má nespornou výhodu v tom, že v nářeční syntaxi vystačíme s tříděním dosavadním, jeho nevýhodou je však skutečnost, že by mohlo vést k nesprávnému pojmání jevů systémových, struktury dialektu vlastních, jako jevů zvláštních, příznakových. Nabízí se však druhá možnost: Uvádět vedle parataxe a hypotaxe (větné) přiřazení, tedy vedle souvětí souřadného a podřadného probírat

souvětí přičleňovací, do něhož bychom zařadili všechny tzv. zvláštní případy parataxe a hypotaxe. Toto řadění není tuším tak docela nesprávné, neboť při hodnocení jevu vychází z pojmání lidového nářečí jako jazyka mluveného par excellence. Je ovšem pravda, že toto přičleňovací souvětí by pak představovalo typ syntakticky dosti různorodý.

U členského přičlenění jde také jednak o obsahový vztah koordinační — připojený člen je stejné syntaktické platnosti jako člen jím zněkolikanásobený nebo opakovaný, jednak determinační — připojený člen má (kromě zpřesňujícího) jinou syntaktickou platnost nežli člen jím rozvitý. Členské přičlenění náleží jako samostatnější část do oddílu věnovaného větě jednoduché, a to ke způsobům spojování větných členů. Teoreticky by sice bylo možné přiřadit je k přičlenění větnému a probrat je spolu s ním jako samostatný oddíl větosloví, takto by se však probíraly pohromadě jevy věty jednoduché a složené a to by nebylo soudím docela správné.

Přičlenění je v místních nářečích jev strukturní a stále živý, který snad právě pro jeho vysokou frekvenci často přecházíme jako samozřejmost a nevěnujeme mu pozornost, která mu právem náleží.